

Asszimiláns és cionista zsidóságértelmezés eltérései a dualizmus második felében.

English language summary:

Alternate Ways of Jewish Assimilationist and Zionist Self-perception in the Second Half of Austro-Hungarian Dualism

Drawing a historical picture of the gaping divide between the self-perception of Jewish-Hungarian Assimilationist (*neológ*) and Zionist thinkers, writers and rabbis had been a central aim of my work. In my essay I firmly state that, based on the fitting historical literature from the period in question, the Zionist assault on assimilation contained rhetorical elements largely akin to the anti-Semitic catchphrases of the era. These Zionist arguments later resurfaced as part of the underlying influences of anti-Jewish legislation. A comprehensive look at the reflections of the Jewish press on public debates concerning anti-Semitism clearly reveals a fissure between Jewish thinkers in support of, and against Liberalism. One may not avoid declaring in conclusion that the triumphs of Jewish-Hungarian assimilation had led to disastrous tensions within the Jewish community, and that it was precisely its opposition to assimilation that had drifted Zionism's mottoes dangerously close to that of contemporary Jew-hatred.

Tartalomjegyzék

1. Bevezető.	2. o.
2. „Magyarok vagyunk.” Neológia.	3. o.
3. Cionizmus a neológ önértelmezésben.	5. o.
4. „Nem vagyunk magyarok.” Cionizmus.	8. o.
5. Neológia a cionista önértelmezésben.	12. o.
6. Cionista és neológ közéleti viták.	16. o.
7. Konklúzió.	20. o.

Illusztrációk listája

1. Az *Egyenlőség* szerkesztősége
2. Gonda Lajos világháborús hős.
3. Kecskeméti Lipót rabbi.
4. Venetianer Lajos rabbi.

5. Vázsonyi Vilmos.
6. Szabolcsi Lajos.
7. Patai József.
8. Richtmann Mózes.
9. Schönfeld József.
10. A Zsidó Szemle fejlődése.

1. Bevezető.

Kutatásom központi témája a magyar neológ-asszimiláns és a magyarországi cionista zsidó gondolkodók, publicisták és rabbik zsidósággépének alakulása és a két önértelmezés közti eltérések fejlődése a dualizmus utolsó két évtizedében. A két megközelítés a zsidó identitás meghatározásának egymástól élesen eltérő változatát adta. Míg a cionizmus valamifajta zsidó nacionalizmusként jellemezhető, addig a neológok a zsidó vallási kötődés fenntartása mellett a magyar nemzeti közösség tagjaiként határozták meg magukat. A két álláspont közötti szakadék a korszak szellemi életében is tükröződött, miként azt a két szekértábor közötti viták jelezték. Munkám ezen vita bemutatását, az egymással kibékíthetetlenül szembenálló önmeghatározások érvrendszerének rekonstruálását jelölte meg céljául.

Kutatásom során olyan forrásokat használok fel, melyeket a korábban a témát érintő vagy feldolgozó történészek figyelmen kívül hagytak, vagy nem a kellő figyelemmel kezeltek.

Az asszimiláns zsidóság véleményének bemutatásához a neológia legnagyobb nyilvános fóruma, az *Egyenlőség* mellett tanulmánykötetek, emlékiratok és neológ évkönyvek tesznek elengedhetetlen szolgálatot. Sajnálatos tény, hogy mind a nemzetközi cionizmus történetéről szóló munkák, mind a hazai cionizmussal foglalkozó írások nagyrészt ignorálták a magyarországi zsidó nacionalizmus századforduló utáni szakaszát.¹ A hazai cionista

---

¹ Walter Laqueur: *A History of Zionism. From the French Revolution to the Establishment of the State of Israel* (London: Weidenfeld and Nicholson, 1972) futólag említi a mozgalom helyzetét hazánkban. A világháború időszakát érintőlegesen kezeli Patai Rafael: *The Jews of Hungary. History, Culture, Psychology* (Detroit: Wayne University Press, 1996) és Alexander Emed: *A magyarországi cionista mozgalom története: 1902-1948* (Budapest: Bethlen téri Oneg Szabbát Klub, 2002). A magyarországi cionizmus történetét dolgozza fel a somorjai születésű amerikai történésznő, Livia Elvira Bitton-Friedman: *A Decade of Zionism in Hungary. The Formative Years – The Post-World War I Period 1918-1928* (New York: New York University PhD-Thesis, 1968), ám célzottan átugorja az itt tárgyalt periódus jelentős részét. Novák Attila és Schmitt Mária a mozgalom történetét érintő munkái a harmincas évekkel foglalkoznak. Szintúgy nem kezelik a világháborús korszakot a következő munkák: Peter Haber: Pozsonytól Budapestig: A magyarországi cionizmus kezdetei 1897 és 1904 között, itt: Balogh Zsuzsa (szerk.): *Otthonkeresők, otthonteremtők: Zsidó társadalomtörténeti tanulmányok* (Budapest: Universitas, 2001), 156-189. o.; Peter Haber: *Die Anfänge des Zionismus in Ungarn (1897-1904)* (Köln-Weimar-Bécs: Böhlau Verlag, 2001); Jekutiél Cvi Zahavi: *Be'jomej macor ve'macok. Ha'cijonut be'transzilvaniya, be'szlavakija, ve'be'roszija ha'karpatit be'sonim 1918-1948* [Ostrom és balsors napjaiban. A cionizmus Erdélyben, Szlovákiában és Kárpátalján az 1918-1948-as években] (Jeruzsálem: Moszad Ha'rav Kuk, 1992 [ivrit]). Üdítő kivételt képez: Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*

orgánumok közül a *Múlt és Jövő*, a *Zsidó Szemle* és a *Zsidó Néplap* anyagai hasznosíthatóak, ám ahogy maga Gyurgyák János is megállapította vonatkozó monográfiájában, „ma még a cionista sajtó is jórészt feltáratlan . . . a Magyarországi Cionista Szervezet lapjainak (. . . *Zsidó Szemle*) . . . nincs repertórium.”² Komoróczy Géza munkájában is csupán érintőlegesen tett említést a korszak hangadó cionistáiról.³

2. „Magyarok vagyunk.” Neológia.

A felvilágosodás és a liberalizmus kora előtt sorozatos kiűzetéseket, pogromokat és gettósítást elszenvedő zsidóság emancipációjának folyamata a tizenkilencedik század végétől a korai huszadik századig tartott, majd tragikus módon megtört a két háború közötti időszak és a holokauszt során. Az emancipáció törvény előtti egyenlőséget nyújtott a zsidóknak, s eloszlatta a politikai, társadalmi és foglalkozási megszorításokat, melyeket a legtöbb európai keresztény állam évszázadokon át érvényben tartott velük szemben. Immár emancipálva, a zsidók teljes jogú polgárként csatlakoztak a modern világhoz, és oroszlánrészt vállaltak adott hazájuk nemzeti céljainak kiharcolásában. Magyarországon a '67-es kiegyezés után született meg a zsidók törvényei emancipációjáról szóló jogszabály. „Az öröm teljes volt” – írja Komoróczy Géza történész. A Dohány utcai hálaadó istentiszteleten el is hangzott, hogy: „Nem körülmények által kényszerítve . . . nem egy kisebbség . . . tiltakozása mellett adták nekünk vissza jogainkat; hanem egy egész nagy nemzet önként tette ezt.”⁴

A dualizmus nemzeti-liberális levegője elhozta a zsidóság aranykorát.⁵ Karády Viktor társadalomtörténész véleménye szerint a kor „teret biztosított . . . a vallásgyakorlás szabadsága mellett . . . a zsidók szakmai-gazdasági érvényesülésének.”⁶ A gazdasági élet modernizációjában erős részt vállalt a hazafias magyar zsidóság, és a magyar zsidó jogászok, történészek, kutatók, költők és írók kulturális életünk kialakításában elengedhetetlennek bizonyultak. „A magyar politikai elit többsége a magyarországi zsidóságban szövetségest látott, s azt óhajtott, hogy a magyarországi zsidóság magyar zsidósággá váljon”⁷ – írja Gyurgyák János történész. Csalódásra pedig nem volt ok: a magyar zsidóság megújult

---

(Budapest: Osiris, 2001), 243. o. skk., illetve Vörös Kati: A zsidókérdés-toposz, az antiszemitizmus, és a magyar értelmiség a 20. század elején, itt: Molnár Judit (szerk.): *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról* (Budapest: Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, 2011), 60-69. o.

² Gyurgyák: *Zsidókérdés*, 634. o.

³ Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon*, II. kötet (Pozsony: Kalligram, 2012), 290., 366. o., ill. 477. o., 441. sz. lj.

⁴ Komoróczy: *Zsidók*, II. 91. o.

⁵ Randolph L. Braham summás véleményét idézi: Komoróczy: *Zsidók*, II. kötet, 185. o.

⁶ Karády Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban* (Budapest: Új Mandátum, 2000), 168. o.

⁷ Gyurgyák: *Zsidókérdés*, 62. o.

hazafiassággal vetette magát a közéletbe: a magyarellenes skót író, Scotus Viator fel is róttá nekik, hogy „a magyar nacionalizmus legnagyobb bástyája az egyház mellett a zsidóság.”⁸ Rosszindulattal írta, hogy „Weiss, Kohn, Löwy, Weinberger, Klein, Rosenfeld, Ehrenfeld, Gansl, Grünfeld ilyen álnevek mögé rejtik el identitásukat: Vészi, Kardos, Lukács, Bíró, Kis, Radó, Erdélyi, Gonda, Mezei.”⁹ Viator mellett külföldi konzervatív zsidó közösségek támadták a hazai zsidókat a magyar nyelv felvétele okán, mire Bródy Zsigmond magyar zsidó közszereplő így felelt: „Minden vád igaz. De e »bűnök« annyira a magyar zsidók természetévé lettek, hogy . . . nem fogják leszoktatni róla.”¹⁰ A magyar nyelvű reformzsidó – neológ – sajtó és annak éllovasa, a találó című *Egyenlőség* kendőzetlen és már-már túlonúl heves magyar nacionalizmussal elemezte a napi politikát. A neológia hazafias buzgalmában egészen odáig ment, hogy a honfoglalásig vezette vissza jelenlétét a Kárpát-medencében. Izraelita magyarok a honfoglalók között „aránylag szép számmal” voltak, írta Kohn Sámuel pesti főrabbi és történész, most pedig „főnk érte,” Magyarországért „gondol, szívünk érte dobog, kezünk érte dolgozik, s ha kell, vérünk érte folyik.”¹¹ A rabbi így fogalmazott 1880-as újévi beszédében: „Felekezetünk e földön nem a minap megérkezett jövevény; oly’ régi itt . . . mint maga Magyarország. S az, mióta fennáll, oly’ biztos, nyájas menedéke volt a hontalan zsidónak, aminőt ez sehol másutt nem talált.”¹² Venetianer Lajos emellett a magyar nemzet lovagias filoszemitizmusáról értekezett: „Hazánk történetének ezeréves folyamán hallatszott Izrael ajkáról annyi jajszó, mint amennyi más országokban rövid egy év alatt tört ki a sanyargatott zsidóság panasszal teli kebléből.”¹³ A magyar zsidóság nemzethűsége talán Heves Kornél rabbi szavaival fejezhető ki a legszebben: „Mi, kik Mózes hitvallása szerint imádjuk az egy élő Istent . . . szülőanyánkat megtagadni, a magyarságtól elszakadni nem fogunk soha! Ha mégis ellenünk esküdnek a sorsharag . . . hogy száműzetésbe küldjön, én csak egyet kérnék útravalóul: egy maréknyi magyar földet, hogy az legyen a párnám a sírban is, hogy fejem alá téve álmodhassak rajta imádott hazámról örökszép álmokat.”¹⁴

A hazai zsidóságnak minden oka megvolt arra, hogy nagy reményekkel tekintsen a jövőbe. A nem zsidó lakosság pedig – eltekintve persze az antiszemiták apró rétegétől – a modern liberális eszmék hatására optimizmussal fogadta a zsidóság emancipálását. Azonban

⁸ Randolph L. Braham: *A holokauszt. Válogatott tanulmányok* (Budapest: Láng Kiadó, 2002), 15. o.

⁹ Komoróczy: *Zsidók*, II. kötet, 193. o.

¹⁰ Komoróczy: *Zsidók*, II. kötet, 192. o.

¹¹ Gyurgyák, *Zsidókérdés*, 226-227. o.

¹² Komoróczy Géza (szerk.): *Nekem itt zsidónak kell lenni. Források és dokumentumok (1965-2012)* (Pozsony: Kalligram, 2013), 789. o.

¹³ Gyurgyák: *Zsidókérdés*, 228. o.

¹⁴ Frojimovics Kinga: „Mételyes már közéletünk, és fojtó-fullajtó lett levegője.” A numerus clausus magyarországi rabbik templomi beszédeiben, itt: Molnár (szerk.): *Jogfosztás*, 236. o.

az antiszemitákon kívül volt még egy elenyésző kisebbség, mely rossz szájízzel tekintett a láncából felszabadult és rövid úton sikeressé váló zsidóság egyenjogúságára és a többségi nemzetbe való beolvadására; ők voltak a cionisták.

3. Cionizmus a neológ önfelfogásban.

A cionizmus, azaz a szekuláris zsidó nacionalizmus más európai nemzetek, mint a bolgárok, olaszok vagy magyarok szabadságharcain felbuzdulva vissza akarta állítani a történelmi zsidó államot a Szentföldön, hogy a világ üldözött zsidói számára békés otthont teremtsen. A nemes cél azonban komoly akadályba ütközött: a nyugat-európai és a magyar zsidóságnak vajmi kevésbé volt kedve kettétépni orvosi vagy ügyvédi diplomáját, hogy útra keljen Palesztinába földet művelni – elsősorban azért, mert az antiszemitizmus a liberális demokrácia korai intézményeiben egy marginális jelenség volt. Palesztina sivatagjaival szemben ráadásul örök konkurenciaként állt Amerika, mely a polgári egyenjogúság és a faji tolerancia hazájaként élhetett a – nyugati zsidósággal ellentétben valóban üldözött – keleti zsidók fejében.

Az emancipált zsidó tömegek érdektelenségére és a liberális demokrácia befogadó közösség-konceptiója által a nacionalizmussal szemben nyújtott örök, verhetetlen kihívására a cionisták az emancipáció, az asszimiláció és a szabadelvű világ tagadásával kíséreltek meg felelni. A cionista retorika szerint ez egyenjogúsítás hazugság, de legjobb esetben is csak önámítás lehetett, az asszimiláció árulás és bűn, a liberalizmus pedig halálra ítélt zsákutca volt. Jacob Bernard Agus amerikai rabbi és történész szavaival „ezen jelenség magyarázata nem az egyes írók egyéni sajátosságaiban keresendő, hanem a politikai cionista mozgalom által szított lázadási hangulatban. A cionizmus egy lázadás volt a zsidó hontalanság – létező – tragédiájával szemben, ám ezen lázadás nem járhatott volna sikerrel a liberális, szabad világba fektetett hit teljes lerombolása nélkül . . . Innen származik a »diaszpóra tagadásának« elve, mely a zsidóság kétezer éves történelmi tapasztalatának teljes és megdönthetetlen tagadásával járt . . . Ha a cionizmus rá akarta venni a zsidó ifjúságot, hogy hátrahagyja az európai és amerikai élet előnyeit, akkor meg kellett tanítania őket arra, hogy lelkük teljes tüzével nemet mondjanak a nyugati világ zsidóságának megannyi eredményére. Ezért lehetséges, hogy a cionista propaganda alkalmanként a fajgyűlölő antiszemitizmus örültségeit és haszontalanságait közelítette meg, mikor elítélte a zsidók »parazitizmusát« vagy a »szétszórásban való élet bűnös mivoltát.«”¹⁵

---

¹⁵ Jacob B. Agus: *The Meaning of Jewish History*, II. köt. (New York: Abelard-Schuman, 1963), 424. o.

Nem kell a zsidó közélet anticionista oldalához fordulni, hogy hasonló történészi megállapításokat olvasson az ember. Jehezkel Kaufman izraeli filozófus szintúgy arra jutott, hogy „a cionista gondolkodás nem tisztította meg magát az antiszemitizmus befolyásától. Voltaképpen a cionizmus a zsidó nemzeti mozgalmat olyan vádak valóságalapjára építette fel, melyeket az antiszemitáktól vett át, s megkísérelte igazolni a zsidóellenesség gyűlöletét; a *galut*, avagy a diaszpóra zsidói, az országokban, melyekbe szétszórásuk során kerültek, igazából *megérdemlik*, hogy gyűlöljék őket; szokásaik, hagyományaik, foglalkozásuk, környezetükhöz való hozzáállásuk, stb. a forrása az ellenük irányuló utálatnak; az igazolható gyűlöletnek, melyet velük szemben éreznek. Ezért hát el kell hagyniuk a diaszpórát.”¹⁶ Arthur Hertzberg cionista történész a következőképp foglalta össze ezt: „A cionisták egy racionális kereten belül tekintettek az antiszemitizmusra . . . s ezért azt egy új, érthető és akár egyenesen elfogadható ellenségeskedésként írták le, mint egy a tökéletlen asszimilációért járó büntetés . . . A nézet, miszerint az antiszemitizmusnak »van értelme,« egymagában a legkényesebb, legmerészebb, és legoptimistább elmélet a politikai cionizmusban . . . A politikai cionizmus által alkotott teória az antiszemitizmusról ezért nem olyan egyszerű vagy negatív, mint ahogy azt első látásra gondolnánk.”¹⁷ Avraham Saron izraeli filozófus volt azonban az, aki a legtömörebben fogalmazta meg ezt a kérdést: cionista ideológusként könnyedén jelentette ki, hogy „való igaz . . . hogy az antiszemitizmus iránti megértés a cionista eszme egyik alapköve.”¹⁸

A „diaszpóra elvetésének” gondolata érthető módon a zsidóság széles rétegeinek ellenállását váltotta ki. Manapság nehéz elhinni, ám tény, hogy a cionizmust születésétől fogva a zsidóság általános ellenszenve és támadásai kísérték. Az emancipációt az asszimiláns zsidóság legfőbb értékének tekintette, és úgy vélte, hogy a cionizmus éppen az egyenjogúsítás intézményét ássa alá. Nézetük szerint tehát a cionizmus mindig is veszélyt jelent és jelentett a diaszpórában élő és élni kívánó zsidóság érdekeire. Joszef Szalmon, a cionizmus történetének izraeli szaktekintélye szerint „a cionista veszély jelentette a legnagyobb fenyegetést . . . a hagyományos zsidó közösségekkel szemben . . . a diaszpóra-léttel kapcsolatos felfogása

---

¹⁶ Yehezkel Kaufmann: *The Ruin of the Soul* (1934), itt: Michael Selzer (szerk.): *Zionism Reconsidered: the Rejection of Jewish Normalcy* (New York: Macmillan, 1970), 121. o.

¹⁷ Arthur Hertzberg (szerk.): *The Zionist Idea. A Historical Analysis and Reader* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1997), 28-29., 39., 49., ill. 51. o.

¹⁸ Abraham Golomb: *Jewish Self-Hatred, YIVO Annual*, I. köt., 1. sz. (1946), 253. o.

[okán]. A cionista veszély minden zsidó közösséget elért. Lankadatlan és átfogó volt, és ezért meg nem alkuvó ellenállás fogadta azt.”¹⁹

A neológia következetesen úgy fogadta a cionizmust, mintha az antiszemitizmus éledt volna újjá zsidó köntösben. Míg az emancipációt ünneplő zsidóság mindent megtett, hogy kidomborítsa magyar patrióta érdemeit, addig a zsidó nacionalizmus éppen azt az állítást tagadta, hogy egy zsidó magyar lehetne. A cionizmus „magáévá teszi mindazt a vádat, amit ellenségeink a zsidóságra szórtak,” írta az *Egyenlőség*, miszerint a zsidóság „veszélyes, turbulens elem,” illetve asszimilálatlan „faj.” A neológia lapja ezért le is szögezte, hogy „a mi hitközségeink oly’ távol vannak mindenféle cionista propagandától, mint – a hasonlat talál – Makó Jeruzsálemtől.”²⁰ Soltész Adolf neológ író arról beszélt, hogy a zsidó állam gondolata „abszurdum, [amit] bolondos kedvükben az antiszemiták találtak ki . . . Luegerek és Drumontok kiáltották először világgá, hogy »menjenek a zsidók vissza Palesztinába.« Ilyen helyről jött tanács prófétáivá szegődtek Nordau *et consortes!*”²¹ A cionisták „fegyvereket szolgáltatnak az antiszemitizmus kezeibe” – tette hozzá.²² Másutt ugyanő egészen egyértelműen megmondta, hogy „magyar cionizmus nincs, nem is lesz, nem is lehet soha,” mert a mozgalom eredendően ellentétes a hazafisággal, és ezért nem is kellhet a magyar zsidóságnak. Magyarország „a mi Cionunk,” írta, és következetesen a cionizmusnak „Magyarországon csak egy neve van: *hazaárulás*. Kemény szó, tudom . . . De száz okom van erre a kemény ítéletre, és egy okom sincs arra, hogy visszavonjam . . . Cionizmus és hazaszeretet kizárják egymást.”²³ Mezei Ernő hasonlóan fogalmazott, amikor arról cikkezett, hogy „cionizmus és antiszemitizmus . . . egyazon éremnek két felülete. Itt valóban gyakorlati igazsággá válik a régi francia mondás: *Lex extrême se touchent*.”²⁴ Az *Egyenlőség* szemléletes képpel élve azt írta, hogy „a cionizmus csak ott virágozhat, ahol az antiszemitizmus trágája fogékonnyá tette számára a talajt. Ez szüli, érleli, neveli.”²⁵ A lap szerkesztője, Szabolcsi Miksa *Nem kérünk az új hazából* címmel közölt írást a cionizmus ellen:

„Az antiszemitizmus a köd, mely nemcsak híveit vakítja meg, de megfosztja józanságától azoknak egy részét is, kik ellen irányul. Ez a köd szülte a zsidó nemzetiséget hirdető cionizmust . . . Ha

¹⁹ Yosef Salmon: Zionism and Anti-Zionism in Traditional Judaism in Eastern Europe, itt: Shmuel Almog, Jehuda Reinharz, Anita Shapira (szerk.): *Zionism and Religion* (Hanover, NH: Brandeis University Press of New England, 1998), 25. o.

²⁰ Spector: Cionista memorandum, *Egyenlőség*, 1909. január 24., 2. o.

²¹ És társai.

²² S. A.: Idegen portéka, *Egyenlőség*, 1899. október 22., 1. o.

²³ Soltész Adolf: Magyarországi sionizmus, *Egyenlőség*, 1897. október 31., 1. o.

²⁴ A szélsőségek találkoznak. Itt: Mezei Ernő: A bécsi kongresszus elé, *Egyenlőség*, 1913. augusztus 31., 1. o.

²⁵ Hírek, *Egyenlőség*, 1901. február 17., 7. o.

elműlik a kód . . . [a cionisták] mag[uk] is nevetni fog[nak] fantáziáj[uk] merészségén . . . Nem érhet itt bennünket soha olyan nyomorúság, hogy még végtelenül nyomorultabbakká ne válnánk, ha e hazát más hazával kellene fölcserélnünk . . . Vegye tudomásul egyszer mindenkorra mindenféle cionista . . . hogy ez a föld a mi szentföldünk, hogy e föld mással föl nem cserélhető, mivel sem pótolható, örökké és megváltoztathatatlanul hazánk . . . Itt maradunk, itt hazánkban . . . övé lelkesedésünk, szeretetünk, vágyunk, törekvésünk: övé minden gondolatunk . . . mi megmaradunk magyaroknak . . . ez az, mit [a cionisták] számítás[uk]ból kifelejtett[ek].”²⁶

Szabolcsi figyelmeztette a zsidó közösségeket, hogy „ne engedjék be községükbe a helyzetüket aláásó mérget! Gondolják meg, hogy a *magyar zsidóknak* van veszíteni valója.”²⁷ Mezei Mór a budapesti izraelita hitközségi kerület 1917-es gyűlésén pedig a következőket tisztázta a jegyzőkönyvek szerint: „Zsidó irredentizmust . . . nem kívánunk. (Bravó!) Az elé a kérdés elé nem lehet minket állítani, hogy *magyarok legyünk-e, vagy zsidók. Nekünk mindkettőnek kell lenni, zsidóhitű magyarok vagyunk, maradunk és leszünk.* (Úgy van! Élénk helyeslés.)”²⁸

4. „Nem vagyunk magyarok.” Cionizmus.

Két izraeli történész, Saul Fridlender és Eli Barnavi megfogalmazásában „a cionizmus, azaz a zsidó nacionalizmus . . . szekuláris és asszimilált közép-európai zsidók között jött létre. Formális emancipációjukat követően ez a maroknyi zsidó továbbra is kitaszítottnak és visszautasítottnak érezte magát . . . [illetve] frusztráltnak, mivel nem sikerült általános elfogadottságot élvezniük. Ez egy sajátos frusztráció volt – az asszimilációra tett kísérleteik nem hozták el a remélt . . . teljes elfogadottsággal járó elégedettséget, mely remény mindenestre igen szubjektív, ha nem egyenesen kész önámítás volt.”²⁹ A cionisták egyéni sikertelen beolvadásuk okán az egész emancipációs és asszimilációs folyamatot meddőnek ítélték, és el akarták hagyni Európát: azonban hamar azzal a központi problémával szembesültek, hogy nem lehet a sivatagból egyszerűen új országot teremteni. A cionista mozgalomnak ezért fiatal, erős, izmos, kétkezi munkában, iparágakban és fegyverforgatásban jártas, lehetőleg szekuláris, de az eszme által feltétlenül átítatott úttörőkre volt szüksége. A mozgalom azonban a holokausztot megelőzően egy marginális irányzat maradt a zsidóságon

²⁶ Szabolcsi Miksa: Nem kérünk az új hazából. Válasz dr. Herzel Tivadar röpiratára, *Egyenlőség*, 1896. március 6., 1. o. skk.

²⁷ Szabolcsi Miksa: Látogatás Herzl Theodor dr.-nál, *Egyenlőség*, 1904. július 10., 4-5. o.

²⁸ VI. Izr. községkerület gyűlésének jegyzőkönyve, *Egyenlőség*, 1917. október 27., 2. o.

²⁹ Élie Barnavi, Saul Friedländer: *Les Juifs et le XXe siècle* (Párizs: Calmann-Lévy, 2000), 218. o.

belül, és a zsidóság milliós európai és amerikai tömegei alig csatlakoztak zászlajuk alá.³⁰ Ezt az újfajta héber embert elképzelő cionisták nehezen viselték el a tényt, hogy a zsidóság döntő többségében elvetette a zsidó nemzeti eszmét. Frusztrációjuk, hogy nacionalisták létre nem volt nemzet, akit képviselhetek volna, egyfajta sajátos antiliberális, az asszimiláns zsidókat démonizáló, s így az antiszemita retorikával sokban közös terminológia megalkotásában öntött formát. Szóhasználatukban a zsidóságnak saját haza kellett, hogy úgy éljen, mint a többi, „normális” nép; a zsidók azonban nem voltak cionisták, következésképp pedig abnormálisak voltak. Történészek ezt manapság a „diaszpóra elvetése” c. udvarias szakszóval illetik, azonban itt sokkal inkább a galut, azaz a szétszórás, a diaszpóra területén élő zsidók gyűlöletéről volt szó.

Egy modern cionista szótár azzal a képpel él, hogy „a galut olyan Cionnak, mint az éjszaka a nappalnak.”³¹ Ha azonban közeli pillantást vetünk erre a jelenségre, már kevésbé költői megnyilvánulásokra bukkanhatunk. Noa Efron izraeli történész azt írta erről, hogy „nem kell sokat keresgélni, hogy az ember az *Altjudét*³² bemocskoló ábrázolásokra bukkanjon a cionista szóhasználatban és irodalomban.”³³ Maga Herzl Tivadar, a cionista eszme szellemi atyja az anticionista zsidókat Mauschelnek nevezte el egy korabeli német antiszemita gúnyszóval élve, és arról írt a zsidó nacionalizmus első hivatalos lapjának, a *Weltnek* hasábjain, hogy „Mauschel anticionista . . . undor[ító], elnyomorodott, elnyomott, nyavalyás, hitvány alak . . . torz típus . . . ott bujkál az állami rend felforgató pártjai mögött, titkon uszítja őket . . . uzsorás és szélhámos . . . szégyenletes elem!”³⁴ A *Mauschel* c. cikk minden korabeli zsidóellenes klisé megismételt, s így hát Jacques Kornberg torontói zsidóságtudós joggal vélte úgy, hogy „Herzl írása minden antiszemita álma volt.”³⁵ A zsidó nacionalizmus fontos jellemzője volt az antiszemita vádak átvétele mellett, hogy a zsidógyűlöletet érhető, elfogadható gondolatként festette el. A cionista logika szerint minden nemzet igyekszik megőrizni homogenitását; márpedig a zsidóság faj, nemzet; a zsidóság következésképp felbontja a befogadó népek egységét; ergo érthető és elfogadható, hogy a nem-zsidó népek el

---

³⁰ Michael Berkowitz: *Zionist Culture and West European Jewry Before the First World War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996), 50. o.

³¹ GALUT c. szócikk, itt: Rafael Medoff, Chaim I. Waxman (szerk.): *Historical Dictionary of Zionism* (London: Fitzroy, 2000), 61. o.

³² Régi, azaz nem cionista zsidót.

³³ Noah J. Efron: Trembling with Fear. How Secular Israelis See the Ultra-Orthodox, and Why, *Tikkun*, VI. kötet, 5. szám (1991), 88. o.

³⁴ Herzl Tivadar: Mauschel (1897), itt: Herzl Tivadar: *Cionista írások* (Budapest: Gondos, 1932), 10-17. o.,

³⁵ Jacques Kornberg: *Theodor Herzl: From Assimilation to Zionism* (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 1993), 164. o.

akarják távolítani a zsidókat köreikből. A cionista eszme megalapozó munkájában, a *Zsidó államban* Herzl így beszélt az antiszemitizmusról:

„Azt hiszem, hogy értem az antiszemitizmust, amely egy sokszorosan komplikált mozgalom. Ezt a mozgalmat, mint zsidó nézem, de minden gyűlöletes félelem nélkül. Felismerni vélem, hogy mi benne durva tréfa, közönséges kenyéririgység, öröklött előítélet, vallási türelmetlenség, de azt is, ami benne állítólagos önvédelem. A zsidókérdést nem tartom sem társadalmi, sem vallási kérdésnek, ha még olyan és más színezetűnek is látszik. Nemzeti kérdés ez és hogy megoldhassuk, mindenekelőtt világkérdéssé kell azt tennünk, amely a kultúrnépek tanácsában lesz szabályozandó. Nép vagyunk, egy nép . . . A [nem-zsidó] nép[ek] körében napról-napra, óráról-órára nő az antiszemitizmus, és még tovább kell nőnie, mert okai továbbra is fennállnak és nem küszöbölhetők ki. A távolabbi ok az, hogy a középkorban elvesztettük asszimilálódó képességünket.”³⁶

Herzl naplójában azonban már tömörebb és őszintébb volt; ott arról írt, hogy „az antiszemitáknak igazuk van – ha ezt rájuk hagyjuk, akkor mi is boldogak leszünk. Igazuk volt, mert igazuk is van.” Illetve: „Most úgy látom, hogy az antiszemitáknak minden joguk megvan [arra, amit mondanak].”³⁷

Az alapvető tételeket, hogy a zsidóság idegen faj, és hogy el kell hagyniuk Európát, mert destruktív elemet képeznek, a cionizmus mindig is fenntartotta. Ez a gondolat tetten érhető a cionizmus külföldi és hazai ideológusainak munkáiban is. Martin Buber izraeli filozófus, akinek munkáit 1917-ben a *Múlt és Jövő* című magyarországi cionista lap hivatkozási alapként kezelte,³⁸ arról írt az első világháború előtt, hogy a mai zsidóság:

„A nemzedékek halhatatlanságában megérzi a vérközösséget . . . mint énjének a végnélküli múltban való tartalmát. És ehhez járul még, ettől az érzéstől tápláltan, az a felfedezés, hogy a vér az egyes emberben gyökerező tápláló erő, hogy lényünk legmélyebb rétegeit a vér határozza meg, hogy gondolatainkat és akaratainkat szívünk mélyén a vér színezi . . . A származás nem csak a múlttal való összefüggést jelenti, hanem azt is, hogy belénk helyezett valamit, ami életünk egyetlen órájában sem hagy el bennünket, amely meghatározza cselekedeteink . . . minden színét és árnyalatát: a vérünket, mint lelkünk legmélyebb hatalmi rétegét.”³⁹

³⁶ Herzl Tivadar: *A zsidó-állam. A zsidó-kérdés modern megoldásának kísérlete* (Budapest: Jövönk, 1919), 7., ill. 14. o.

³⁷ Theodor Herzl: *Theodor Herzls Tagebücher 1895-1904*, I. kötet (Berlin: Jüdischer Verlag, 1922), 92., ill. 209-211. o.

³⁸ Patai József: *A zsidó ifjúság nevelése, Múlt és Jövő*, 1917. február, 46. o.

³⁹ Martin Buber: *A zsidóság megújodása* (Budapest: Magyar Cionista Szövetség Ifjúsági Szakosztálya, 1940), 13-15. o.

A *Múlt és Jövő* emellett Ahad Ha'am oroszországi cionista író munkáit ajánlotta olvasóinak figyelmébe az itt tárgyalt évben.⁴⁰ Az odesszai teakereskedőből lett neves cionista gondolkodó a zsidókat az őket befogadó országok talaján való „idegen növénynek” nevezte, „nem normális,” „szolgalelkű,” „fertőzött,” „máshol született és kifejlődött nemzeti kultúrával rendelkező jöttmenteknek,” „egy távoli klíma vándorló koldusainak.” „Soha nem volt és ma sincsen semmilyen kapcsolat azon élet között, ahová befogadtak bennünket, és a zsidó-típusú élet között, amelyet magunkkal hoztunk, s mely érkezésünkkel már teljesen kifejllett volt” – folytatta, megállapítva, hogy a zsidó „egy idegen nép az [otthonául szolgáló] országban, melyre a zsidó sohasem tekintett öhozzá tartozóként.”⁴¹ A *Múlt és Jövő* társalapja, a cionista *Zsidó Szemle* Moses Hess cionista-szocialista gondolkodó megállapításait vélte ugyanekkoriban megfontolandónak: „Minek ámítsuk magunkat? Az európai népek sohasem tekinthették másnak, mint anomáliának azt, hogy a zsidók közöttük élnek. Mindig idegenek maradunk a nemzetek között.”⁴² Hess mellett további két alapvető cionista filozófust jelölt meg kútforrásként a lap: Leo Pinszker és Jakov Klackint. Pinszker, egy oroszországi cionista orvos *Önemancipáció* c. munkájában úgy fogalmazott, hogy a zsidó „egy beteg ember” „a felbomlás” állapotában, „bolygó halott,” mely az „élők közt kóborol.” „Valósággal ő a vérbeli idegen . . . koldushoz hasonlít; és melyik koldust látják szívesen? . . . Mindenütt idegen marad” – fejtegette, majd így írta le az antiszemitizmust: „A kísértetektől való irtózás velünk született és bizonyos alapja van az emberiség lelki életében. Csoda-e, hogy nagy mértékben megnyilvánul ezzel a holt és mégis élő nemzettel szemben? Nemzedékről . . . öröklődött és erősödött a zsidó kísértettől való irtózás . . . és mint . . . átörökölt elmebetegség: gyógyíthatatlan.”⁴³

A *Zsidó Szemle* a következő szavakkal hirdette 1917 decemberében Pinszker munkáját: „Forgasd! Forgasd! Mert minden benne van. Harminchat halhatatlan oldalon el van mondva mindaz, amit el lehet mondani *állandó csúszás-mászásunk gyalázatosságáról*.” Azt azonban még a lapnak is hozzá kellett tennie, hogy „be kell vallanunk, hogy” Pinszkernek „a zsidó néptömeg iránt kevés szimpátiája volt, sőt, bizonyos ellenszenve.”⁴⁴ Ám még Pinszker

⁴⁰ Patai József: A zsidó asszimiláció, *Múlt és Jövő*, 1917. szeptember, 362. o.

⁴¹ Ahad Ha'am: The Law of the Heart (1894), ill. The Negation of the Diaspora (1909), itt: Hertzberg (szerk.): *Zionist*, 251-252., 255. o., ill. 275-277. o.

⁴² Händler Salamon: Hess, *Zsidó Szemle*, 1917. augusztus 17., 4-5. o.

⁴³ Pinszker Leó: *Önemancipációt! Egy orosz zsidó intő szózata fajtestvéreire* (Budapest: Zsidó Nemzet, 1940), 1-10. o.

⁴⁴ Az autoemancipáció hirdetője, *Zsidó Szemle*, 1917. december 21., 4-5. o.

írását is alulmúlta a cionista *Szemle* által 1917 novemberében „a legradikálisabb cionista ideológusként”⁴⁵ reklámozott Jakov Klackin. Ő arról értekezett, hogy:

„Az antiszemitizmus természetes ellenhatás, amennyiben tulajdon diaszpóra-létünket nemzeti abnormitásként értelmezzük . . . Igazságtalanok vagyunk ezzel az ellenszenvvel szemben, ha megtagadjuk tőle . . . [hogy] nagyon is emberi . . . Fel kell állítanunk a következő tételt: ha az antiszemitizmus mindenféle létjogosultságát tagadjuk, akkor önnön népi sajátosságunkat tagadjuk meg . . . Tisztáznunk kell, hogy jó jel számunkra, ha a világ többi népe harcol ellenünk; bizonyíték, hogy nemzeti képünk még nem halványult el, hogy idegenségünk még megmaradt.”⁴⁶

Az antiszemitizmus iránt megértést tanúsító zsidó nacionalisták képe voltaképpen meghökkentő jelenség is lehetne, azonban a cionizmus disszimilációs világnézetében az antiszemita és a filozemita szavak jelentése lényegében ellentétes értéket képviselt. Klackin egy magyarul is megjelent munkája szerint: „Nem akarunk többé az emancipáció hídján átmenni, ha a hídpénz a mi nemzeti önfeladásunk . . . Örülhetünk annak, ha nemzeti öngyilkosságunkat a népek nem kívánják többé honorálni. Inkább vagyunk zsidók egyenjogúsítás, mint egyenjogúak zsidóság nélkül. Éppen ezért elvetjük a liberális filozemitizmust, amely bennünket vallási maradványként kezel.”⁴⁷

5. Neológia a cionista önfelfogásban.

A fentiek még ideológiai fejtegetések és eszmetörténeti munkák voltak, azonban a hazai cionista sajtó – egyszerűsítve a zsidó nacionalista filozófusok írásait – minden körítés nélkül festette le az antiszemita retorika által használt jelzőkkel az asszimiláns, azaz magyar zsidóságot. Világnézetüket *Herzl szellemében* című cikkében mutatta be Gerő László, Herzl írásainak fordítója: „Herzl azt tanította, hogy nép, igenis nép vagyunk . . . hogy az elnyomatás, a galut, a világgyűlölet, a zsidó gerinctelenség nem gyűrhető le . . . másképpen, mint . . . a zsidóországba való visszatérés által.”⁴⁸ A cionista *Szemlétől* megtudhatta az olvasó, hogy a „galut-zsidók” „stagnáló,” „mostoha,” „gyámoltalan,” „szánalmasan magatehetetlen,” „fajmegtagadó,” „rövidlátó” „árulók,” akiknek „önérzetük meggémberedett.”⁴⁹ Grottó Mór zirci cionista ugyanitt kifejtette, hogy a hazai zsidó gyermeknevelés problémája, hogy szüleik „igazi galut-karakterek,” akiket „lelkinyomorúság” jellemez, akik „megszokták, hogy

⁴⁵ Schnur Imre: Rémkép és ábránd, *Zsidó Szemle*, 1917. november 30., 1-2. o.

⁴⁶ Agus: *Meaning*, II. köt., 425. o.

⁴⁷ Marton Ernő, Kasztner Rezső (szerk.): *Az emancipáció múltja és jövője* (Kolozsvár: Fraternitas, 1942), 67. o.

⁴⁸ G[erő] L[ászló]: Herzl szellemében, *Zsidó Szemle*, 1916. július 14., 1. o.

⁴⁹ A zsidóság aktív életformája, *Zsidó Szemle*, 1916. július 14., 1-2. o.

bántásuk.” A magyar zsidó lelkét tönkretette a galut, „a gettó miazmával telt levegője.” „Háta görbe, melle horpadt, fél a levegőtől. Fülében vatta . . . öntudat semmi, energia semmi.” „Hittanórán az első mondat, amit” a gyermek „megtanul: mi izraelita vallású magyarok vagyunk” – szörnyülködött a cionista publicista. Mindez szerinte „mérgező hazugság és ellentmondás,” aminek eredménye nem lehet más, mint egy zsidó generáció felcseperedése, ahol a fiúk otthon ülnek, a lányok pedig sminkelik magukat, és nem-zsidó fiúkkal incselkednek.⁵⁰ A gondolat, hogy egy zsidó a magyarsággal azonosítsa magát, és hazájának tekintse Magyarországot, teljességgel elvetendő volt a cionisták előtt. Az ungvári *Zsidó Néplap* így festette le a magyarországi zsidó életet: „Szürke, ködös ég. Csúnya, piszkos föld . . . Harc . . . a semmiért. Megaláztatás . . . tűrés és tengődés a galut, amiben élünk . . . Igénytelenek lettünk. Erkölcsi nívónk a posvány . . . Hát nem érzitek a dögletes levegőt? A vérgőzös bűzt, mely önfeladásunk romjaiból árad?”⁵¹ A cionista *Szemle* pedig cinikusan hozzátette, hogy nem lenne-e már itt az ideje, hogy emigráljon a magyar zsidóság? „Avagy továbbra is mormolni akarjátok, hogy *extra Hungariam non est vita*?”⁵² – tette fel a kérdést a lap.

A magyar zsidóság ekkoriban mindent megtett, hogy az antiszemita részről érkező vádat, miszerint nem veszi ki részét az első világháború magyar véráldozataiból, s hogy idegen, asszimilálatlan faj, visszautasítsa. Külön kihívást jelentett a tény, hogy a cionisták által vezetett brit Zsidó Légio részt vállalt a Palesztina irányításáért 1917 tavaszán és nyarán zajló ütközetekben a török, német és osztrák-magyar csapatokkal szemben.⁵³ Az antiszemiták igen könnyen mutathattak rá, hogy „a zsidók” a Monarchia ellenségei, így az *Egyenlőség* külön rovatban közölte le az olyan eseteket, mint amikor Schneier Miksa szarvasi zsidó ezredorvost Jeruzsálem melletti frontszolgálatára okán kitüntették,⁵⁴ vagy amikor Horovicz tábori rabbi az Olajfák hegyén temetett el egy elesett zsidó k.u.k. tolmácsot.⁵⁵ Külön fotókkal ellátott emlékcikket kapott Gonda Lajos 22 éves rákospalotai főtüzér, aki négy testvérével szolgált a világháborús fronton, és az első gázai csatában esett el. Kleiner Ármin tűzmester így írt haza a családnak:

⁵⁰ Grotó Mór: A zsidó gyermeknevelés problémája, *Zsidó Szemle*, 1916. július 14., 2-3. o.

⁵¹ Ébredj, ébredj! Meddig alszol még?, *Zsidó Néplap*, 1920. augusztus 27., 1. o.

⁵² A zsidó sajtó feladatáról, *Zsidó Szemle*, 1920. január 2., 1. o.

⁵³ Vladimir Jabotinsky: *A zsidó légio a világháborúban* (Munkács: Nekudah, 1931)

⁵⁴ A háború körül, *Egyenlőség*, 1917. április 21., 11. o.

⁵⁵ A háború körül, *Egyenlőség*, 1917. augusztus 25., 6. o.

„Igen tisztelt Gonda úr! Mély megilletődéssel kell Önnek a szomorú hírt közölnöm, hogy szegény jó fia, mindnyájunk őszintén szeretett jó bajtársa: Vormeister⁵⁶ Gonda Lajos 1917. március hó 26-án Gáza helységben (Sínai-félsziget) egy ellenséges shrapnellől⁵⁷ eltalálva, hősi halált halt. A szomorú eset március hó 26-án délután 1 órakor történt, és szegény délután 5 órakor kilehelte nemes lelkét. Március hó 27-én este temettük el egy pálmafa tövében. Mi zsidók összetörve álltuk körül sírját; az elhantolás után – midőn a jelen volt tisztikar és legénység elvonult, egy Kadis-imát⁵⁸ mondtunk. Távol a hazától, övéitől, kiket úgy szeretett, mit minden egyes szavából ki lehetett venni, kell szegénynek örök álmát aludnia. Megsebesülése után magához hivatott és arra kért, hogy a szomorú véget írjam meg az ő drága szüleinek. Teljesen ésnél volt és azt mondja nekem vigasztalásomra: »Nézze kedves tűzmester úr, hisz én egészen nyugodt vagyok, de tudom, hogy nem lehet rajtam segíteni, csak a drága szüleimnek írjon.« Azután ismét lehunyta szemeit és nagy fájdalomban hallatta: »Sema Jiszroel«⁵⁹ . . . Szolgáljon vigasztalásul a nehezen sújtott szülőknek, testvéreknek és rokonoknak, hogy mindig, de mindig példás, kötelességtudó katona volt, ki ifjú nemes életét a hazáért áldozta fel.”⁶⁰

A fiatalon elesett magyar zsidó katona mellett számos világháborús történetet osztott meg olvasóival az *Egyenlőség*. Kitüntetések, hősies magyar helytállások, és persze tragikumok váltakoztak a neológ lap háborús rovatában. „Büszke gyászában” így írt egy zsidó apa, aki a fiát vesztetett el a fronton: „Hát mondja még nekem valaki, hogy mi, zsidók, nem vettük ki részünket ebben a nagy istencsapásban!”⁶¹ Szabolcsi Lajos, az *Egyenlőség* új főszerkesztője pedig *Tovább!* c. versével üzent a magyar zsidóság világháborús szerepét kritizáló antiszemitaáknak: „Tudjuk, mit érünk, mit teszünk, / Mi itt voltunk és itt leszünk . . . / E földet tőlünk félteni? / Rohamra mentünk érte mi! . . . / És haragos magyart talál, / Aki nekünk utunkba áll. / Fiúk! Öregek! Katonák! / Megyünk tovább!”⁶²

A cionista *Szemle* azonban ez alatt egészen másfajta háborús leveleket közölt le. Egy cionista katona levele szerint a lövészárkokban döbbsent rá arra, hogy zsidó fajisága hasonlatos a többi európai nép faji öntudatához: „Láttam a horvátokat lelkesedni, haláláig ragaszkodó fajszeretettel,” írta, s látta a németek, magyarok antiszemitizmusát. „S így lassanként megérlelődött bennem a letagadhatatlan faji öntudat, s megértettem, hogy . . . fajom, test-ideg

⁵⁶ Főtüzér.

⁵⁷ Gránátrepesztől.

⁵⁸ Zsidó halotti ima.

⁵⁹ „Halljad Izráel!” Zsidó ima.

⁶⁰ A háború körül. Hősi halál Jeruzsálemben, *Egyenlőség*, 1917. május 12., 5-6. o.

⁶¹ A háború körül, *Egyenlőség*, 1917. június 23., 5. o.

⁶² Szabolcsi Lajos: *Tovább!*, *Egyenlőség*, 1917. június 21., 1. o.

és vérmérséklet-különbségem soha le nem tagadható.”⁶³ A cionisták az asszimiláció útjába a vértisztaság zavaros teorémájának akadályát görgették: Pfeiffer Izsák pécsi cionista rabbi azon dühöngött, hogy a neológok „úgy beletehénkedtek a magyarságba . . . mintha ükapáik Szent István ispánjai lettek volna,” pedig nem tudhatni, hogy a zsidó vér „idegen ereken nem válik[-e] fajgyilkos méregg.”⁶⁴ A cionisták szerint a kikeresztelkedés sem segített a zsidóságon. „A faji zsidó szellem szerint a vallást is túléli a zsidóságban a faj,” azaz „népfaj is vagyunk” – írta a cionista *Szemle*.⁶⁵ A lap későbbi főszerkesztője, Schönfeld József arról értekezett, hogy „az asszimiláció lejtőjén” zuhanó neológia számára „a fajmagyarkodás divatja lejárt,” és itt az ideje felvállalni „a zsidó faj értékét” a magyar patriotizmussal szemben. Mint írta, a magyar zsidó „csúnya, erkölcstelen, lelketlen, önértetlen,” „gerinctelen, gyáva, meghunyászkodó,” „félszeg, ízléstelen, tolakodó,” „jellemgyenge, egyéniségtelen.”⁶⁶ A lap egy másik állandó publicistája ehhez azt tette hozzá, hogy ha egy zsidó nem akarja „megtartani népi voltát,” az „nagyképüsködés és torzítás.”⁶⁷ A cionisták a vádak tagadására nem fordítottak semmiféle energiát: az erdélyi magyar zsidó író, Ligeti Ernő arról számolt be, hogy a cionisták 1918-ra már kertelés nélkül megmondták, hogy „nem vagyunk magyarok . . . zsidók vagyunk és azok is akarunk maradni.”⁶⁸

A fentiek alapján továbbra is azt képzelni, hogy a cionizmus bármikor felvállalta az antiszemitizmussal szemben való küzdelem programpontját, naiv történészi szemléletre vallana. Schönfeld József maga is bevallotta *Az antiszemitizmus elleni küzdelem céltalansága* c. értekezésében, hogy „e lapok hasábjain több ízben kifejtettük ezen *Abwehr*-munka⁶⁹ céltalan és improduktív voltát . . . gyakran valósággal nevetségességbe fullad a zsidó apológia.”⁷⁰ Patai József, a *Múlt és Jövő* főszerkesztője rímelő sorokban írt arról, hogy „minden asszimiláltság és önmegtagadás ellenére sarkon harap a zsidógyűlölet kígyója, amelynek éles méregfogait mi semmiféle mesterséges kígyóbüvöléssel kiszedni nem tudjuk.”⁷¹ „Számoljunk azzal a körülménnyel” – vélték –, „hogy az antiszemitizmus ki nem fog halni soha, hogy környezetünk kegyeit hajhászni önmegtagadással délibábos politika.”⁷²

⁶³ Feldpost, *Zsidó Szemle*, 1917. január 12., 2-3. o.

⁶⁴ Pfeiffer Izsák: A zsidóság problémája, *Husadik Század*, I. köt. (1914), 561-565. o.

⁶⁵ Fönség és naivság a zsidóságban, *Zsidó Szemle*, 1916. március 3., 1. o.

⁶⁶ Schönfeld József: *Harcban a zsidósággal* (Budapest: Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Részvénytársaság, 1927), 40-49. o.

⁶⁷ Schnur Imre: Nagyképüsködés és torzítás, *Zsidó Szemle*, 1917. január 16., 1. o.

⁶⁸ Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítései kísérletek (1918-1940)* (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2009), 465-466. o.

⁶⁹ Védekező munka.

⁷⁰ Schönfeld: *Harcban*, 18-20. o.

⁷¹ Patai József: A zsidó ifjúság nevelése, *Múlt és Jövő*, 1917. február, 45-46. o.

⁷² Olajfák és egyéb fák, *Zsidó Szemle*, 1917. október 12., 2-3. o.

A cionisták antiliberális és disszimilációs retorikája természetesen nem kerülte el az antiszemita figyelmét sem, és ahogyan az alább látható lesz, zsidóellenes írók rendre hivatkozási alapként kezelték a cionista munkák és esszék alaptételeit. S noha a cionizmusnak az antiszemita gondolkodásra gyakorolt komoly hatása rendre tetten érhető, a magyar historiográfiában egyedül Gyurgyák János jutott el arra a következtetésre, hogy „az antiszemita szerzők döntő többsége, érthető okokból, de mégis paradox módon . . . a zsidó politikai-szellemi irányzatok közül leginkább a cionizmus érveit respektálták, sőt ezeket gyakran fel is használták fejtegetéseikben . . . A cionisták ugyanis – ugyanúgy, mint az antiszemita, de természetesen más megfontolásokból – élesen bírálták a zsidóság vallásfelekezeti felfogását, továbbá az asszimilációt s az azt elősegítő vegyes házasságokat.”⁷³ Komoróczy Géza, a hazai zsidóságtudomány neves szaktekintélye szerint a történetben semmi tanulmányoznivaló nincsen. „A cionizmusban . . . [az antiszemitizmus] azt találta rokonszenvesnek, hogy a zsidókat Palesztinában akarták letelepíteni. Tiszta sor, gondolták, a cionizmus meg fogja szabadítani Magyarországot a zsidóktól” – írja monumentális művében három cionistabarát magyar antiszemitát megemlítve.⁷⁴

A tudományos igényesség azonban megköveteli, hogy az efféle kérdéseket részleteiben kibontott válaszokkal illessük; a Gyurgyák által leírt jelenség pedig markánsan megmutatkozott az 1918-18-as években, mikor a hazai közélet aktívan tárgyalni kezdte a zsidókérdés létét. A vita során élesen kifejeződésre került a neológia liberális-patrióta és a cionizmus antiliberális-nacionalista véleményének teljes eltérése.

6. Cionista és neológ közéleti viták.

A háború alatt számos vitathatatlanul antiszemita mű látott napvilágot a hazai közéletben, melyekre eltérő reakciókat adott a cionista és a neológ közélet. Ezen polémiák, és az ezekre adott válaszok látványosan demonstrálják a két önfelfogás közötti radikális eltéréseket. Ezeket az alkotások a neológia tételről-tételre szedte szét, nem egyszer sikerrel mutatva rá érvelésük egyik sarkalatos pontjára, miszerint az antiszemita zsidóellenes rasszizmusa több pontot is átfedést mutat a cionisták faji alapú nacionalista retorikájával. Kecskeméti Lipót nagyváradi neológ rabbi, aki a zsidó faj koncepcióját már 1908-ban támadta, azt írva, hogy „a cionizmusnak csak a faj kell, a faj, mindenáron,”⁷⁵ az újabb antiszemita hangokat pedig „hallatlan tévedésnek” minősítette. Székely Ferenc neológ bankigazgató ironikusan az

---

⁷³ Gyurgyák: *Zsidókérdés*, 413-414. o.

⁷⁴ Komoróczy: *Zsidók*, II. kötet, 1058. o.

⁷⁵ Gyurgyák: *Zsidókérdés*, 241. o.

Aktuális zsidókérdés címmel publikált értekezést a témában az *Egyenlőség* hasábjain, kritizálva, hogy az antiszemita írók a háború nehéz éveiben holmi vérvádakkal fárasztják olvasóikat:

„Csakugyan nincs ma Magyarországra a magyar nemzetre nézve fontosabb és égetőbb kérdés a zsidókérdésnél? Hiszen, ha nem csalódom, benne vagyunk egy az emberiség történetében eddig még példátlan méretű világháború kellős közepén. Úgy tudom, hogy az emberiség húszmillió katona és százezer ágyú közreműködésével tárgyalja azt a kérdést, hogy milyen legyen ezután a világ képe . . . Úgy tudom továbbá, hogy az Antant tervei szerint az Osztrák-Magyar Monarchia felosztatnék és ilyképpen Magyarországra nézve a lét vagy nemlét kérdése a legridegebb formában fel van vetve. Nem gondolj[ák], hogy ezek mégis csak előbbrevalóbb dolgok a rituális vérvádnál?”⁷⁶

A neológia több antiszemita írásra reagálva azt is kiemelte, hogy a zsidóellenes anyagokban és publicisztikában fellelhető „a cionista terminológia egyik-másik kedvelt szava.”⁷⁷

Ezt a cionisták sem látták másképp. Ők maguk azt írták, hogy az antiszemita „a cionista elmélet álláspontjára helyezked[nek], állítj[ák], hogy van zsidókérdés, és hogy a zsidókérdést meg kell oldani. Ezzel szemben a magyar zsidóság azt hitte, hogy sikerült elhíttetnie a világgal, hogy zsidókérdés: nincs” – fogalmaztak.⁷⁸ Händler Salamon a cionista *Szemlében* közölt recenziójában a neológiát támadta, amiért az a hagyományos, az antiszemitizmus ellen aktívan fellépő stratégiát követte: „Mi sem természetesebb tehát, mint hogy az első gondolat, amely a mi pesti nagyjainkban támadt, az agyonhallgatás volt . . . Hát valóban azt hitték, hogy ez így menni fog? Hát valóban azt gondolják, hogy egy betegséget úgy gyógyítanak, hogy elhallgatják?” Mint írta, „rá kell mutatnunk a cionista és az asszimilációs álláspont közötti különbségre. Ne higgyék, hogy ezzel mentik a zsidóságot . . . Olyan sok és alapos iratot írtak az antiszemitizmus ellen, hogy az apologetika az elnyelés veszedelmével fenyegeti a zsidó irodalmat. Sokat használt ez a sok irat? Nem olyan erős-e a zsidógyűlölet, mint valaha?”⁷⁹ Hajdu Miklós cionista író is lefektette a cionista és az asszimiláns zsidó reakció közötti különbség elvét: „A cionista zsidóság degusztáltsággal fordul el attól a harcmódotól, mely az antiszemitizmust akarja félemlíteni.”⁸⁰ Patai József így

⁷⁶ Székely Ferenc: Az aktuális zsidókérdés, *Egyenlőség*, 1917. április 3., XIII-XIV.

⁷⁷ Szabolcsi Lajos [és mások] (szerk.): *Mi az igazság? Válasz Ágoston Péter A zsidók útja című munkájára* (Budapest: Magyar Könyvnyomda és Kiadóvállalat, 1917), 13. o.

⁷⁸ Glosszák a hétről, *Egyenlőség*, 1917. szeptember 1., 3. o.

⁷⁹ Händler Salamon: A zsidók útja, *Zsidó Szemle*, 1917. március 30., 1-2. o.

⁸⁰ Hajdu Miklós: Bajvívónk, *Zsidó Szemle*, 1917. március 30., 2. o.

írt: „Egy vallomással tartozom. Gyanúval szoktam fogadni, ha valakire antiszemitizmust kezdenek kiabálni. Magam több ízben mutattam rá, hogy az antiszemitizmus még nem gazemberség, hanem csak egy álláspont, amely ha őszinte, meg becsületes is lehet.”⁸¹ A Schnur Imre álnév alatt dolgozó⁸² Richtmann Mózes cionista író, akit Raj Ferenc 2012-ben „a magyar zsidó történelem egyik legkiválóbb művelőjeként” méltatott a *Szombat* világhálós kiadásának oldalán,⁸³ minden köntörfalazás nélkül írt ugyanerről a különbségről: „A gettó-zsidósággal . . . szemben a cionista érzésű zsidóság . . . a modern . . . utat választja . . . Minket tulajdonképpen nem is izgat, mit is állít[anak] könyv[eikben] . . . Ha könyv[eik]ből kiderül, hogy zsidógyűlölő[k], mi, a cionista zsidók ezért nem gyűöljük ő[ket]t. Mi megértjük az ő gyűlölet[üket], és mint modern emberek, társadalmi jelenséggé számolunk vele. *Nec flere, nec ridere, sed intelligere.*” Mint írta, egyébként sem érti a hőbörgő zsidó reakciókat, hiszen az antiszemitizmus „nem a zsidóság testéről, hanem a *lelkéről* mondja: feszítsd meg, különben örök kárhozatra jutsz a magyar mennyországban.”⁸⁴ Richtmann ugyanitt kifejtette, hogy „a cionista érzésű s világnézetű ember . . . tudja, hogy zsidószeretetre nem lehet nevelni a világot, hisz galutban vagyunk . . . Legjobban az fáj védőinknek,” hogy az antiszemitizmus „külön fajnak mondja a zsidót. Ahelyett, hogy megállapítanák őszintén, hogy igenis faj is vagyunk.” Emellett Richtmann megértést is mutatott a magyar fajvédelemmel szemben: „Egyébiránt a magyar föld megóvása az idegen fajtól minden zsidó előtt csak szimpatikus lehet,” noha „tudjuk,” írta, „hogy a zsidót értik az idegen faj alatt.” De az antiszemitizmus közéleti térnyerését „az ízléses zsidó ember nyugalommal tudomásul veszi” – tette hozzá.⁸⁵ Azonban Schönfeld József volt az, aki mindennél egyértelműbben juttatta kifejezésre a cionista álláspontot a *Zsidó Szemle* számára írt vezércikkében:

„Egyáltalában nem értek egyet és nem érzek együtt azokkal, akik [az antiszemita irodalomban] rettenetes, üldözni való . . . kirohanást látnak. Sőt, ellenkezőleg! . . . A leghatározottabban együtt érzek vel[ük] . . . megállapításai[k] minden kritikát kibírnak . . . nézetei[k] igazak, helyesek . . . Beteg a magyar zsidóság és nem akarja elhinni. [Az antiszemita írónak] eltekintve a könyvében megnyilatkozó brutális gyűlölettől, a magam részéről csak hálás lehetek. És azt hiszem, hogy minden cionista szellemben gondolkodó zsidó ezt a nézetet vallja. Nem látok benne semmi antiszemitizmust, ha valaki becsületesen felveti a kérdést és élére állítja azt, főleg a szabadgondolkodó

⁸¹ Patai József: A zsidók útja. Glosszák Ágoston Péter könyvéhez, *Múlt és Jövő*, 1917. április, 157. o.

⁸² Don Péter: *Magyar zsidó históriák: anekdota lexikon* (Budapest: Makkabi, 1997), 115-116. o.

⁸³ Raj Ferenc: Richtmann Mózes emlékezete (<http://www.szombat.org/hagyomany-tortenelem/4686-richtmann-mozes-emlekezete>, 2012. október 8., hozzáférve: 2014. szeptember 5.)

⁸⁴ Nem sírni, nem nevetni, de megérteni. Itt: Schnur Imre: *Intelligere, Zsidó Szemle*, 1917. április 27., 1. o.

⁸⁵ Schnur Imre: Külső és belső antiszemitizmus, *Zsidó Szemle*, 1917. március 23., 1-2. o.

radikális táborokban menedéket kereső zsidók előtt, mondván . . . »[Ha] él bennetek valami titkos érzelem, mely a felekezeti kapcsón felül is odafüz benneteket a zsidósághoz, akkor nevezzétek nevénél a gyermeket, akkor legyetek nyíltan nemzeti, vagy ha ez kényelmetlen rátok, akkor faji, vagy népeszme alapján álló zsidók, és akkor . . . valljátok magatokat nyíltan cionistának!« . . . Ez a kérdés! És becsületes beszéd. Feleletet rá a magyar zsidóság vezérei nem tudnak, és nem akarnak adni, illetve azt hiszik, hogy az is felelet, ha azt mondják, hogy nincs zsidókérdés! Ez struccpolitika! Van zsidókérdés. Van! S a zsidókérdés megoldásában az első lépés – az őszinte színvallomás . . . [Ez] pedig feltétlenül gondolkodóba fogja ejteni a magyar zsidóságot és különösen a szabadkőművesekkel kacérkodó zsidó vezéreket, hitközségi emberek, sőt zsidó papokat, és fel fogják magukban is vetni a kérdést: vagy asszimiláció és kikeresztelkedés, vagy pedig cionista zsidóság. A zsidók nemesebb része ez utóbbi utat fogja választani.»⁸⁶

Épp, mintha meg kívánták volna cáfolni az antiszemita gyűlöletet és a cionista defetizmust, az antiszemita polémiák fellángolásának napjaiban nevezték ki a dualista Magyarország zsidó igazságügy-miniszterét, Vázsonyi Vilmost. A politikus nem titkoltan felelt beiktatásának estélyén a Dohány utcai zsinagógánál tartott beszédében azoknak, akik nem hittek abban, hogy valaha izraelita minisztere lehetett volna hazánknak: „Megjelentem, nemcsak azért, hogy hálát adjak Istennek azért a nagy kegyért, amelyben részesített, hanem azért is, hogy hitvallást tegyek azok ellen, akik azt hirdették, hogy csak az ősi vallás megtagadásával lehet magas polcot elérni.”⁸⁷ A zsidókérdés létét feszegető késő dualizmus-kori vitákat Szabolcsi Lajos utólag így értékelte:

„Ma, húsz év után másképp írnék. Sokkal, sokkal élesebben. Mert hiszen ez . . . vált a végzetünké. Ebből merítették ellenségeink két évtizeden át, ennek »tudományos« megállapításai váltak üldöztetési rendszerünk alapjává. És a zsidótörvények vitájában hányszor hallottuk [ezeket] az érveket! . . . Ma, a harmincas évtized végén, visszatekintve erre az érvelésre, valami rózsaszínű álomnak, gyermekes dadogásnak hat. Nincs zsidókérdés? . . . Micsoda naivitás! De azért elevenítem fel ilyen részletesen ezt az incidenst, mert meggyőződésemm, hogy a magyar zsidóság katasztrófája itt kezdődött.»⁸⁸

Szavainak annyi alapja valóban van, hogy Prohászka Ottokár zsidóellenes püspök a numerus clausus törvényhozási vitájában valóban a korszak zsidókérdés-anyagából idézett,⁸⁹

⁸⁶ Schönfeld József: Ágoston Péter mellett, *Zsidó Szemle*, 1917. április 27., 2-3. o.

⁸⁷ Komoróczy Géza (szerk.): *Nekem*, 895-896. o.

⁸⁸ Szabolcsi: *Két emberöltő*, 203-210. o.

⁸⁹ Gyurgyák: *Zsidókérdés*, 295. o.

és a korabeli antiszemita sajtó a polémia zsidókérdés-anyagát idézve fejtegette zsidógyűlölő téziseit.⁹⁰

7. Konklúzió.

Kutatásom központi témáját a magyar neológ-asszimiláns és a magyarországi cionista zsidó gondolkodók, publicisták és rabbik zsidóságképe, a két csoport élesen eltérő zsidóságkonceptiója adta. Megállapítható, hogy a szakirodalom tanúsága szerint a két háború közötti időszakban markánsan jelentkező szembenállás gyökerei a dualizmus korába vezetnek vissza, ahogyan az – Romsics Ignác 2014. áprilisi előadásának következtetése szerint is⁹¹ – a korszak számos ideológiai irányvonaláról elmondható. A két zsidóságértelmezéshez kapcsolódó érvkészlet, retorikai eszköztár az írásomban vizsgált időszakban forrott ki. Az általam bemutatott polémia tragikus vonatkozása, hogy a cionista asszimilánskritika retorikai elemei sok ponton megegyeztek az antiszemita által hangoztatott zsidóellenes teorémákkal, sőt mi több, a későbbiek során, mint „elfogulatlan önkritika” hivatkozási alapként szolgáltak mindenféle jogfosztó intézkedéshez.

A dualizmus nemzeti-liberális rendszere európai perspektívában is kiemelkedő lehetőségeket teremtett az asszimiláns zsidóság előtt. A hazai zsidóság következőképpen aktív részt vállalt az ország jövőjében és közéletében, a nem zsidó lakosság pedig ekkoriban szinte egyhangú pozitív fogadtatásban részesítette a neológiát. A felekezeti alapú önmeghatározás lehetővé tette a magyar nemzeti közösségbe való akadálytalan belépést, amelynek történelmi megalapozását is elvégezték a neológia teoretikusai a kazár „eredetmítosszal”. Az antiszemita apró rétege mellett azonban a cionisták is az asszimilációs

A cionista program korán komoly akadályba ütközött: a zsidó nacionalizmussal szemben örök konkurenciaként állt a zsidóság emancipációját, nemzeti közösségbe fogadását biztosító liberális nemzetállam. Erre a kihívásra a cionisták az emancipáció, az asszimiláció és a szabadelvű világ tagadásával kíséreltek meg felelni. A cionista retorika szerint ez egyenjogúsítás hazugság, az asszimiláció „fajmegtagadás”, a szabadelvűség pedig önámítás volt. A cionista szóhasználatban az asszimiláns zsidóság éppen úgy jelent meg, mint ahogyan azt a korabeli antiszemita irodalom is leírta. Tekintve a neológia cionisták részéről történő demonizálását, a neológia következőképpen úgy fogadta a cionizmust, mintha az

---

⁹⁰ Glosszák a hétről, *Egyenlőség*, 1917. szeptember 1., 3. o.

⁹¹ Romsics Ignác: A numerus clausustól a holokausztig. Folyamatosságok és megszakítások, itt: *Bűn, felelősség – emlékezés. A magyarországi holokauszt hetven év távlatából* c. nemzetközi konferencia. Budapest, MTA Székháza, 2014. április 24.

antiszemitizmus éledt volna újjá zsidó köntösben. Érvelésüket segítette, hogy megannyi cionista filozófus tanúsított megértést a zsidóellenességgel szemben.

Az antiszemitizmus iránt megértést tanúsító zsidó nacionalizmus önmagában is meghökkentő jelenség. A hazai cionista sajtó azonban ezen felül írásaiban szinte minden elképzelhető antiszemita klisé megismételt, hozzátéve, hogy a zsidó apologetikát az antiszemitizmussal szemben feleslegesnek tartják. A fentiek alapján kijelenthető, hogy az antiszemitizmus elleni küzdelem nem volt része a cionista politikai stratégiának és a cionista zsidó önkép ápolásának. A cionisták antiliberális és disszimilációs retorikája természetesen nem kerülte el az antiszemita figyelmét sem, akik előszeretettel használták hivatkozási alapként a cionista munkák és esszék alaptételeit.

A háború alatt számos vitathatatlanul antiszemita mű látott napvilágot a hazai közéletben, melyekre eltérő reakciókat adott a cionista és a neológ közélet. Ezen polémiai, és az ezekre adott válaszok látványosan demonstrálják a két önfelfogás közötti radikális eltéréseket. Ezeket az alkotások a neológia tételről-tételre szedte szét, nem egyszer sikerrel mutatva rá érvelésük egyik sarkalatos pontjára, miszerint az antiszemita zsidóellenes rasszizmusa több pontot is átfedést mutat a cionisták faji alapú nacionalista retorikájával. A neológia több antiszemita írásra reagálva azt is kiemelte, hogy a zsidóellenes anyagokban és publicisztikában fellelhető „a cionista terminológia egyik-másik kedvelt szava.”⁹² Ugyanekkor maguk a cionisták is azt írták, hogy az antiszemitizmus „nem gazemberség,” „becsületes is lehet,” „érthető” és „igaz, helyes.”⁹³

Áttekintve a korabeli zsidó sajtó reakcióit az antiszemitizmus kérdését felvető közéleti vitákra, könnyen látható, hogy a kor zsidó értelmisége egy a későbbiekben megmutatkozó liberális és antiliberális szakadás irányában mozdult el, mely a zsidóság esetében is látványosan megfigyelhető. A cionista ideológusok a kommün és a Horthy-kor elkövetkező éveiben is a liberalizmus kritikájával és az asszimiláció aláadásával feleltek a zsidóellenesség növekvő veszélyére, míg a neológ zsidóság a szabadelvű értékek és a tolerancia kincseinek megóvásával kísérelt meg választ adni a növekvő antiszemitizmusra.

Konklúzióként elkerülhetetlen kimondani, hogy a sikeres magyarországi asszimiláció drámai, sőt tragikus feszültségekhez, ellentmondásokhoz vezetett a zsidó áramlatok és szervezetek között, s éppen az asszimiláció ellenzése hozta veszélyesen közel a cionista, beolvadást ellenzők érvrendszerét az antiszemita képhez.

---

⁹² Szabolcsi Lajos [és mások] (szerk.): *Mi az igazság?*, 13. o.

⁹³ Schönfeld József: Ágoston mellett

Illusztrációk

1. Az *Egyenlőség* szerkesztősége. Az asztalnál baloldalt Szabolcsi Miksa, mögötte fia, Lajos. Az asztalnál középen Mezei Ernő. Itt: Szabolcsi: *Két emberöltő*, 8-9. o. között.

2. Gonda Lajos, Gázánál elesett világháborús hős. Itt: *Egyenlőség*, 1917. május 12.

3. Kecskeméti Lipót rabbi. Itt: *Egyenlőség*, 1917. szeptember 15.

4. Venetianer Lajos rabbi. Itt: *Egyenlőség*, 1917. szeptember 15.

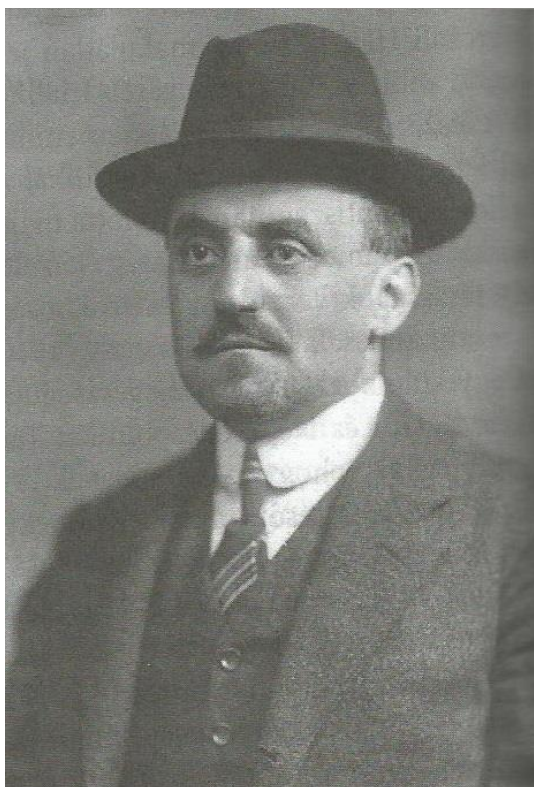
5. Vázsonyi Vilmos. Itt: *Egyenlőség*, 1917. június 16.

6. Szabolcsi Lajos. Itt: Szabolcsi: *Két emberöltő*, hátlap.

7. Patai József. Itt: *Múlt és Jövő*

8. Richtmann Mózes, *alias* Schnur Imre. Itt: Komoróczy: *Zsidók*, II. köt.

9. Schönfeld József. Itt: *Zsidó Szemle*

10. A *Zsidó Szemle* fejléce 1917. április 27-én.

Elsődleges források:

Herzl Tivadar: *Cionista írások* (Budapest: Gondos, 1932)

- *A zsidó-állam. A zsidó-kérdés modern megoldásának kísérlete* (Budapest: Jövőnk, 1919)

- *Theodor Herzls Tagebücher 1895-1904*, I. kötet (Berlin: Jüdischer Verlag, 1922)

Jabotinsky, Vladimir: *A zsidó légión a világháborúban* (Munkács: Nekudah, 1931)

Martin Buber: *A zsidóság megújítása* (Budapest: Magyar Cionista Szövetség Ifjúsági Szakosztálya, 1940)

Pinsker Leó: *Önemancipációt! Egy orosz zsidó intő szózata fajtestvéreihez* (Budapest: Zsidó Nemzet, 1940)

Schönfeld József: *Harcban a zsidóságért* (Budapest: Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Részvénytársaság, 1927)

Szabolcsi Lajos [és mások] (szerk.): *Mi az igazság? Válasz Ágoston Péter A zsidók útja című munkájára* (Budapest: Magyar Könyvnyomda és Kiadóvállalat, 1917)

Egyenlőség:

Spector: Cionista memorandum, *Egyenlőség*, 1909. január 24., 2. o.

S. A.: Idegen portéka, *Egyenlőség*, 1899. október 22., 1. o.

Soltész Adolf: Magyarországi sionizmus, *Egyenlőség*, 1897. október 31., 1. o.

Mezei Ernő: A bécsi kongresszus elé, *Egyenlőség*, 1913. augusztus 31., 1. o.

Szabolcsi Miksa: Nem kérünk az új hazából. Válasz dr. Herzel Tivadar röpiratára, *Egyenlőség*, 1896. március 6., 1. o. skk.

Szabolcsi Miksa: Látogatás Herzl Theodor dr.-nál, *Egyenlőség*, 1904. július 10., 4-5. o.

VI. Izr. községkerület gyűlésének jegyzőkönyve, *Egyenlőség*, 1917. október 27., 2. o.

A háború körül. Hősi halál Jeruzsálemben, *Egyenlőség*, 1917. május 12., 5-6. o.

Szabolcsi Lajos: Tovább!, *Egyenlőség*, 1917. június 21., 1. o.

Székely Ferenc: Az aktuális zsidókérdés, *Egyenlőség*, 1917. április 3., XIII-XIV.

Husadik Század

Pfeiffer Izsák: A zsidóság problémája, *Husadik Század*, I. köt. (1914), 561-565. o.

Múlt és Jövő

Patai József: A zsidó ifjúság nevelése, *Múlt és Jövő*, 1917. február, 46. o.
Patai József: A zsidó asszimiláció, *Múlt és Jövő*, 1917. szeptember, 362. o.
Patai József: A zsidó ifjúság nevelése, *Múlt és Jövő*, 1917. február, 45-46. o.
Patai József: A zsidók útja. Glosszák Ágoston Péter könyvéhez, *Múlt és Jövő*, 1917. április, 157. o.

Zsidó Néplap

Ébredj, ébredj! Meddig alszol még?, *Zsidó Néplap*, 1920. augusztus 27., 1. o.

Zsidó Szemle

Händler Salamon: Hess, *Zsidó Szemle*, 1917. augusztus 17., 4-5. o.
Az autoemancipáció hirdetője, *Zsidó Szemle*, 1917. december 21., 4-5. o.
Schnur Imre: Rémkép és ábránd, *Zsidó Szemle*, 1917. november 30., 1-2. o.
G[erő] L[ászló]: Herzl szellemében, *Zsidó Szemle*, 1916. július 14., 1. o.
A zsidóság aktív életformája, *Zsidó Szemle*, 1916. július 14., 1-2. o.
Grottó Mór: A zsidó gyermeknevelés problémája, *Zsidó Szemle*, 1916. július 14., 2-3. o.
A zsidó sajtó feladatáról, *Zsidó Szemle*, 1920. január 2., 1. o.
Feldpost, *Zsidó Szemle*, 1917. január 12., 2-3. o.
Fönség és naivság a zsidóságban, *Zsidó Szemle*, 1916. március 3., 1. o.
Schnur Imre: Nagyképűsködés és torzítás, *Zsidó Szemle*, 1917. január 16., 1. o.
Olajfák és egyéb fák, *Zsidó Szemle*, 1917. október 12., 2-3. o.
Händler Salamon: A zsidók útja, *Zsidó Szemle*, 1917. március 30., 1-2. o.
Hajdu Miklós: Bajvívónk, *Zsidó Szemle*, 1917. március 30., 2. o.
Schnur Imre: Intelligere, *Zsidó Szemle*, 1917. április 27., 1. o.
Schnur Imre: Külső és belső antiszemitizmus, *Zsidó Szemle*, 1917. március 23., 1-2. o.
Schönfeld József: Ágoston Péter mellett, *Zsidó Szemle*, 1917. április 27., 2-3. o.

Másodlagos források:

Agus, Jacob B.: *The Meaning of Jewish History*, II. köt. (New York: Abelard-Schuman, 1963)

Almog, Shmuel; Reinharz, Jehuda; Shapira, Anita (szerk.): *Zionism and Religion* (Hanover, NH: Brandeis University Press of New England, 1998)

- Avineri, Shlomo: *A modern cionizmus kialakulása* (Budapest: Századvég, 1994)
- Balogh Zsuzsa (szerk.): *Otthonkeresők, otthonteremtők: Zsidó társadalomtörténeti tanulmányok* (Budapest: Universitas, 2001)
- Barnavi, Élie; Friedländer, Saul: *Les Juifs et le XXe siècle* (Párizs: Calmann-Lévy, 2000)
- Berkowitz, Michael: *Zionist Culture and West European Jewry Before the First World War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996)
- Bitton-Friedman, Livia Elvira: *A Decade of Zionism in Hungary. The Formative Years – The Post-World War I Period 1918-1928* (New York: New York University PhD-Thesis, 1968)
- Braham, Randolph L.: *A holokaust. Válogatott tanulmányok* (Budapest: Láng Kiadó, 2002)
- Don Péter: *Magyar zsidó históriák: anekdota lexikon* (Budapest: Makkabi, 1997)
- Emed, Alexander: *A magyarországi cionista mozgalom története: 1902-1948* (Budapest: Bethlen téri Oneg Sábbát Klub, 2002)
- Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918-1940)* (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2009)
- Golomb, Abraham: Jewish Self-Hatred, YIVO Annual, I. köt., 1. sz. (1946), 253. o.
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet* (Budapest: Osiris, 2001)
- Haber, Peter: *Die Anfänge des Zionismus in Ungarn (1897-1904)* (Köln-Weimar-Bécs: Böhlau Verlag, 2001)
- Hertzberg, Arthur (szerk.): *The Zionist Idea. A Historical Analysis and Reader* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1997)
- Karády Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban* (Budapest: Új Mandátum, 2000)
- Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon, II. kötet* (Pozsony: Kalligram, 2012)
- (szerk.): *Nekem itt zsidónak kell lenni. Források és dokumentumok (1965-2012)* (Pozsony: Kalligram, 2013)
- Kornberg, Jacques: *Theodor Herzl: From Assimilation to Zionism* (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 1993)

Marton Ernő, Kasztner Rezső (szerk.): *Az emancipáció múltja és jövője* (Kolozsvár: Fraternitas, 1942)

Medoff, Rafael; Waxman, Chaim I. (szerk.): *Historical Dictionary of Zionism* (London: Fitzroy, 2000)

Molnár Judit (szerk.): *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról* (Budapest: Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, 2011)

Noah J. Efron: Trembling with Fear. How Secular Israelis See the Ultra-Orthodox, and Why, *Tikkun*, VI. kötet, 5. szám (1991), 88. o.

Patai Rafael: *The Jews of Hungary. History, Culture, Psychology* (Detroit: Wayne University Press, 1996)

Selzer, Michael (szerk.): *Zionism Reconsidered: the Rejection of Jewish Normalcy* (New York: Macmillan, 1970)

Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881-1931). Emlékezések és dokumentumok* (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993)

Walter Laqueur: *A History of Zionism. From the French Revolution to the Establishment of the State of Israel* (London: Weidenfeld and Nicholson, 1972)

Zahavi, Jekutiél Cvi: *Be'jomej macor ve'macok. Ha'cijonut be'transzilvanija, be'szlovakija, ve'be'roszija ha'karpatit be'sonim 1918-1948* (Jeruzsálem: Moszad Ha'rav Kuk, 1992)

Egyéb:

Romsics Ignác: A numerus clausustól a holokausztig. Folyamatosságok és megszakítások, itt: *Bűn, felelősség – emlékezés. A magyarországi holokauszt hetven év távlatából* c. nemzetközi konferencia. Budapest, MTA Székháza, 2014. április 24.

szombat.org